

арасава

Аб'яднанне дзяржаўных літаратурных музеяў Беларусі
Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры
Дзяржаўны музей гісторыі тэатральнай і музычнай
культуры Рэспублікі Беларусь
Інстытут літаратуры імя Янкі Купалы НАН Беларусі
Інстытут геалагічных навук НАН Беларусі
Рэспубліканскі фонд імя братоў Гарэцкіх

Гарэцкія чытанні

Матэрыялы
дакладаў і паведамленняў на
Сёмых, Восемых, Дзевятых,
Дзесятых чытаннях

Укладальнік
акадэмік НАН Беларусі
Радзін Гарэцкі

Мінск
Беларускае выдавецкае Таварыства «Хата»
2002

Тамара Тарасова (Мінск)

Драматычны абразок “Чырвоныя ружы”: жанрава-стылявыя асаблівасці

“Чырвоныя ружы” займаюць адметнае месца сярод жанра “абразок”. Большасць з іх уяўляюць сабой аднаактавыя п’есы, асобныя замалёўкі. І толькі “Антон” (Абразок жыцця) стаіць бліжэй да жанра драматызаванай аповесці. Жанравую прыналежнасць “Чырвоных ружаў” М. Гарэцкі вызначыў вельмі сціпла, проста: “Чатыры абразкі мінулага жыцця”. Але гэта не механічнае спалучэнне самастойных фрагментаў. Перад чамі – цэласны твор, аб’яднаны адзінствам аўтарскай задумы, агульнай назвай. І ў кожным абразку выступае чарговае пакаленне герояў – прадстаўнікоў сялян і прадстаўнікоў пакалення пана Нявольскага.

У першым абразку адбываецца знаёмства з аканоман Нявольскім. У другім былы аканом бярэ ў свайго пана зямлю ў арэнду, адбараючы яе фактычна ў сялян.

У трэцім Нявольскі сам не прысутнічае, але яго сяляне Міранёнак, Сцепанёнак, Макеёнак працуюць на пабудове чыгункі: яны не змаглі заплаціць нядоімку, за іх заплаціў пан Нявольскі, а мужыкі вымушаны за гэта ісці працаваць сюды. Вярнуцца дадому сяляне не могуць, бо пасэсар у суд падасць за няўстойку.

У чацвёртым абразку мы бачым сына Нявольскага, гаспадара лецішчаў, і яго дачку Марыню. Сын Нявольскага Казімір на фронце ў гэты момант.

Чым жа абумоўлена такая структура “Чырвоных ружаў”? Фактычна мы маем тут адну з канкрэтных праяў агульнай тэндэнцыі, якая потым будзе бачна і ў “Віленскіх кам’нарах” (1932-1933), і ў “Камароўскай хроніцы” (30-я гады, падрыхтоўка матэрыялаў – у 20-я гады). Сутнасць тэндэнцыі вось у чым: М. Гарэцкі выхоплівае з гісторыі беларускага сялянства толькі асобныя моманты і праз іх спрабуе даследаваць шляхі фарміравання нацыянальнага характару працаўніка-беларуса, яго псіхалогіі. Паказальна, што абраныя моманты гістарычнага быцця вельмі трагічныя: эпоха прыгонніцтва, потым прыйшла воля, але селянін па-ранейшаму заставаўся значна бедным: будоўля чыгункі ў Сібіры і – рэвалюцыя. Ключовае месца ў вывятанні аўтарскай канцэпцыі гісторыі, у аўтарскай трактоўцы тэмы гістарычнай віны пануючага класа перад абяздоленым народам займае чацвёрты, заключны абразок. Невыпадкава, што якраз ён даў назву ўсяму твору, якая нясе сімволіка-абагульнены сэнс: чырвоныя ружы – гэта і сімвал прыгажосці, і аналаг чырвонага сцягу, пад якім рэвалюцыянеры ішлі ў бой, і колеравае ўвасабленне пралітай змагарамі за свабоду крыві.

Матыў ружаў гучыць на ўсім працягу дзеяння ў абразку, але гучыць неназойліва, непрыкметна. Дачка Нявольскага Марыня бачыць у ружах сімвал актыўнага, дзейснага жыцця, яны моцна ўздзейнічаюць на яе па-

чуцці, кветкі выклікаюць у дзяўчыны глыбокія ўспаміны, змястоўныя асацыяцыі: ружы наводзяць на думку аб рэвалюцыі. Сам Нявольскі "ахарошвае ружы", любеюцца ім як вынікам працы сваіх рук. Ён не ўцёк загадзя ад бурлівых і небяспечных падзей рэвалюцыйнай пары таму, што шкадаваў ружы. ("Дзеля дагляду за ружамі мы засталіся тут аж дагэтуль" [1].)

Чым жа яны былі дарагія Нявольскаму? Адказ на пытанне мы часткова атрымліваем з маналогу героя. Гэты маналог канкрэтызуе і аўтарскую гістарычную канцэпцыю, канцэпцыю рэвалюцыі і яе жадлівых наступстваў.

Нявольскі, канечне ж, пан. Прычым, пан паляк. Галоўнае для яго - вялікая Польшча. Беларусь жа для Нявольскага - бедная суседка, а не родная маці. Гэта - усёго толькі "забараны край".

Нявольскі чакаў рэвалюцыю, бо яна павінна была прынесці вызваленне Польшчы. А калі і прыгнечанай Беларусі - Нявольскі не прычыў, бо за 20 гадоў ён жывёў з беларусамі, крыху нават дапамагаў іх у бядзегоры. Праўда, віну абцыі-нябожчыка сын усё ж прызнае. Ён спрабуе крыху зменшыць віну, гаворыць неахвотна, спасылаецца на эпоху, на час. Думае, што яго асветная дзейнасць хоць нейкім чынам кампенсуе тое гора, якое калісьці прыносіў стары Нявольскі сваім сялянам. Але да канца прызнаць, што ён - пераемнік спадчыны бацькі, Нявольскі не ў стане. Ён - нявольнік класавай ідэалогіі, класавай карпаратыўнай іерархіі: тры першыя абразкі - гэта дакументальнае абвінавачванне пазэсара Нявольскага, жорсткага, бязлітаснага. А сын схільны лічыць, што вяскоўцы паўцякалі з будоўлі чыгункі, "спалохаўшыся цяжкай працы", а што сяляне гінулі ад голаду і холаду - ён як бы і не ведае. Гэты слабасць, хісткасць пазіцыі свайго бацькі адчула Марынька, і яна спрабуе дапамагчы яму ў спробах самаапраўдання. Дзяўчына ўяўляе сваю размову з салдатамі, дзе ёй хацелася б пераканаць іх у адметнай ролі Нявольскага ў вызваленчай барацьбе. Вядома, дачка перабольшвае дзейнасць бацькі, але яе маналог цікавы ў плане вызначэння той сістэмы каштоўнасцей, якія несла (павінна была ў ідэале несці) рэвалюцыя. Павінна была. Але ці несла? Паслухаем Нявольскага: "Марынька. Яны не зразумеюць цябе. Скажы ім лепш аб хлебе і аб міры" (335).

Вось тут і сфармуляваны адзін з пунктаў той супярэчнасці, якая з'яўляецца прадметам пакутлівых роздумаў Гарэцкага-мастака: чаму рэвалюцыя ў дзеянні аказалася не такой, пра якую марылі інтэлігенты, гуманісты? Адказ на пытанне трэба шукаць у гістарычнай даўніне, у мінулым: пачуючы клас не лічыўся з інтарэсамі народа, выхаваў людзей не грамадзянамі, а рабаў. Цяпер рабы паўсталі і помсцяць крыўдзіцелям, таму рэвалюцыя выліваецца ў стихійны бунт, у жорсткую, бязлітасную помсту.

Не менш важнае і меркаванне Нявольскага, у якім ён дакладна вызначыў механізм дзеяння рэвалюцыі: "Яне не разбірае, ёй некалі разбіраць, хто вінаваты, хто нявінны" (336). Лагічна, што менавіта ў гэты момант, у момант высвятлення прычын нянавісці працоўных да панюў, зноў гучыць матыў чырвоных ружаў. Такім чынам, М. Гарэцкі ўстанаўлівае прычынную

выніковыя сувязі паміж мінулым і сучаснасцю, паміж адносінамі пануючых класаў да народных мас і паводзінамі гэтых мас у рэвалюцыйных падзеях: помста, стыхійны бунт, разбурэнні, якія твораць паўстанцы, – гэта з’явы непазбежным, заканамерным.

Заканамерным і разам з тым трагічным пацвярджэннем непазбежнасці адплаты стала тэлеграма, якую менавіта зараз прынеслі Нявольскаму, – паведамленне пра тое, што сын яго Казя забіты на вайне. Гэтак жа лагічным было і паведамленне слугі: салдаты і матросы ўварваліся ў дом. Уварваліся разам з п’янымі мясцовымі жыхарамі. Чаго ж патрабуюць удзельнікі рэвалюцыі ад “чортавага буржуя”? “Давай, пан, самагону. А то дрэнна будзе пану”. Аўтар знаходзіць тут удалы вобраз для вызначэння сутнасці той сілы, якая з’явілася да пана, – “безупынна галосіць гармонік і быццам тупае нешта шматногае і цяжкое” (340). “Шматногае” не пацярела пана, які не збіраўся заставаць наведвальнікаў, і прыступіў да рэзіі: “Усё народнае. Бяры, Ванька. Бяры, Санька. Я тутэйшы. Я газвалю” (341). І вынікам дазволу мясцовага жыхара, які выдае сябе за паўамоцнага прадстаўніка народа, было маштабнае рабаўніцтва. Усведамленне трагізму ўзмацняе і песня “Мы на страх усім буржуям на ўсё свет пажар раздуем. У-ха” (341), якая выразна пазначыла ўстаўную ўдзельнікаў рэвалюцыі на татальную помсту, на крывавую барацьбу паміж “буржуямі” і народам.

Такім чынам, М. Гарэцкі ў межах тэмацікі твора здолеў паставіць адну з найболей складаных, актуальных праблем, якой востра цікавілася літаратура 20-х гадоў – праблему народа і рэвалюцыі, праблему гістарычнай віны пануючага класа і трагічных вынікаў адплаты тым, каго паўстаўшыя народныя масы палічылі вначатымі. Як пісьменнік-рэаліст, М. Гарэцкі заставаўся на пазіцыі гістарычнай праўды. Ён можна і па-грамадзянску смела паказаў трагізм і тых, хто помсціў, і тых каму помсцілі. Мсціўцы аказаліся не гатовымі да стэральнай дзейнасці, пачуцці крыўды, нянавісці выліваліся ў пачварныя формы гвалтаўніцтва і разбурэння, а ўчарашнія крыўдзіцелі не ў стане былі своечасова зразумець трагічныя вынікі ўласнай палітыкі, уласнага стаўлення да тых, хто ствараў матэрыяльныя багачці.

“Чыроная ружы” па праву займаюць адно з ганаровых месцаў у мастацкай спадчыне М. Гарэцкага. Гэта твор глыбокай філасофскай напэўненасці адметны ў жанравых адносінах. Тут з асаблівай сілай праявіўся эпічны талент мастака, здольнага ў канкрэтна-пачуццёвай форме, праз ярковыя жыццёвыя малюнкi раскрыць эталныя моманты гістарычнага быцця народа, трагізм яго лёсу. Пісьменнік не баяўся папрокаў ні ў згушчэнні фарбаў, ні ў празмерна праўдзівай абмалёўцы рэвалюцыі. У 1926 годзе гэтая тэма ўжо пачынала асэнсоўвацца ў тэндэнцыйным плане – адчувалася выразнае ўздзеянне ідэалагічных устаноў. Мастакоў слова падштурхоўвалі да ўслаўлення рэвалюцыі, да падфарбоўкі яе ценявых бакоў. Удзельнікі рэвалюцыйных падзей усё больш выразна маляваліся ў гераічна-ўзвышаных, святочных фарбах.

Гарэцкі-мастак прадчуваў небяспеку падобнай дэфармацыі і даў сваю мастацкую мадэль, у якой дамінуе глыбокая праца, грамадзянская і мастакоўская мужнасць. Чатыры абразкі восьмі семдзесят з лішнім гадоў чакаюць свайго сцэнічнага ўвасаблення. Яны вартыя таго, каб трывала ўвайшлі ў рэпертуар беларускіх тэатраў.

Літаратура

1. Гарэцкі М. Збор твораў. У 4 т. Т. 2. Мн., 1985. С. 334. Далей спасылкі на гэтае выданне, у дужках пазначаны старонкі.